

उदाहरणम्—

स्मेरराजीवनयने नयने किं निमीलिते ।

पश्य निर्जितकंदर्पे कंदर्पवशगं प्रियम् ॥

अत्र विभक्त्यर्थस्य पौनरुक्त्येऽपि मुख्यतरस्य प्रातिपदिकांशद्योत्यध-
मिरूपस्य भिन्नार्थत्वाल्लाटानुप्रासत्वमेव ।

‘नयने तस्यैव नयने च ॥’ (४३४ पृ०)

अत्र द्वितीयनयनशब्दो भाग्यवत्त्वादिगुणविशिष्टत्वरूपतात्पर्यमात्रेण
भिन्नार्थः ।

अतएव ‘अन्वयमात्रमेदात्’ इति काव्यप्रकाशः । तथाह ‘यातु यातु’ इत्यादावन्व-
यभेदो नास्ति किं तु क्रोधव्यञ्जकत्वमेव पौनरुक्त्यमिति भावः । नन्वर्थान्तरसंक्रमितवाच्ये
ध्वनावापाततः शब्दार्थयोः पौनरुक्त्यावभासनेऽपि पर्यवसाने वक्तृतात्पर्यविषयविशेष-
णान्तरप्रतीत्या भिन्नार्थत्वाभासनेनायमनुप्रास इत्यभिप्रायेणाह—नयने इति ।
द्वितीयेति भाग्यवत्त्वादिगुणरूपं यद्विशिष्टत्वं विशेषणं तन्मात्रेण वक्तृतात्पर्यमात्रेण
भिन्नार्थं इति योजनावैपरीत्येनान्वयः । अत एव ‘दैन्येऽथ ल्हाटानुप्रासेऽ-
नुकम्पायां प्रसादने । अर्थान्तरसंक्रमितवाच्ये हर्षेऽवधारणे ॥’ इत्यर्थान्तरसंक्र-
मितवाच्यध्वनेः पृथगुपादानं संगच्छते । मात्रपदेन नयनत्वस्य व्यवच्छेदः । शब्दस्य
पौनरुक्त्यं द्विरुक्तिः । प्रातिपदिकपौनरुक्त्यं च तावदेकस्मिन्समासे विभिन्नसमासे
समासासमासयोश्च संभवतीति त्रिविधम् । यथा—‘सितकरकररुचिरविभा, विभा-
कराकार, धरणिधर, कीर्तिः । पौरुषकमला, कमला सापि तवैवास्ति नान्यस्य ॥’
अत्र करेति प्रातिपदिकावृत्तिरेकस्मिन्समासे, विमेति भिजे, कमलेति समासास-
मासयोश्च । समासासमासगतं प्रातिपदिकपौनरुक्त्यमुदाहरति—स्मेरेति । फुल्ले-
त्यर्थः । नन्वत्र प्रातिपदिकस्य पौनरुक्त्यसत्त्वेऽपि विभक्त्यर्थस्य भिन्नत्वाद-
र्थपौनरुक्त्यं नास्तीति कथमस्य विषय इत्यत आह—अत्रेति । भिन्नत्वात्पुनरुक्त-
त्वात् । पदपौनरुक्त्यमप्यनेकानेकपदगतत्वेन द्विविधम् । तत्रैकपदपुनरुक्ते यथा—
‘वदनं वरवर्णिन्यास्तस्याः सत्यं सुधाकरः । सुधाकरः क्व नु पुनः कलङ्कविकलो

दर्शितमेव । अत्र कारिकायां वृत्तिपदेन कृतञ्जितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्चापि वृ-
त्त्य उपलक्ष्यन्ते । तेन ‘चन्द्रायते शुक्लरुचापि हंसो हंसायते चारुगतेन कान्ता ।’ इत्यादेरपि
संग्रहः । कमलाकरादयस्तु—‘मधुनि मधुकर त्वं रत्नमङ्गीकरोषि—’ इत्यादौ नामैकदेशावृ-
त्तावप्यमुमिच्छन्ति । केचित्तु कारिकागतनामपदस्योपलक्षणमूरीकृत्य ‘जित्वा विश्वं भवानथ
विहरत्यवरोधनैः । विहरत्यप्सरोभिस्ते रिपुवर्गो दिवं गतः ॥’ इत्यप्युदाहरन्ति ॥

१. ‘अतः—’ इत्यादिः ‘—द्विरुक्तिः’ इत्यन्तो ग्रन्थः पुस्तकान्तरे न किंतु तत्र ‘अर्थान्तर-
संक्रमितवाच्यध्वन्यादावपि शब्दार्थपौनरुक्त्यमुद्देश्यविधेयभावेनान्वयभेदश्चास्तीति तद्वारणाय मात्रपदम् ।
इति पाठः ।